

Rozalia Sasor 

Reguły stanu rycerskiego w *Siete Partidas* Alfonsa X Mądrygo

Tekst i kontekst

TERMINUS

t. 24 (2022)

z. 3 (64)

s. 287–326

www.ejournals.eu/

Terminus

Abstract

Knightly Code of Conduct in Alonso the Wise's *Siete Partidas*: Text and Context

Alfonso X of Castile, also known as Alfonso the Wise was one of the most eminent Medieval rulers of the Kingdom of Castile and León. This paper presents selected facts from his life, especially highlighting his achievements as a patron of science and literature, as well as propagator of the vernacular language, i.e. Castilian. A special focus herein will be on the code *Siete Partidas*. Written under Alfonso's auspices, this text describes knightly customs and combines the features of fiction and legal documents.

The paper consists of two parts: a commentary and a translation of Title XXI of Partida II. The commentary presents the essential information on Alfonso X, including his legislative activities connected to *Siete Partidas*, and also the significance of the code for Spanish legislation, the contents of the seven books (*partidas*), as well as its authorship. In order to provide some background of the knightly culture on the Iberian Peninsula in the 13th century, knighthood rights are also presented on the basis of other contemporary texts on related subjects, such as Ramon Llull's *The Book of the Order of Chivalry* or the French anonymous treatise *Ordene de chevalerie*.

The translation presented in the second part of the article is the first and the only Polish version of a fragment of *Siete Partidas* dealing with duties, privileges and also customs. Prepared on the basis of the critical edition by Jerry R. Craddock and Jesús Rodríguez Velasco, the translation attempts to grasp the nature of the original language and content, providing notes, which facilitate comprehension of particularly challenging problems.

Keywords

Siete Partidas,
Alfonso X of
Castile, knightly
culture, Spanish
medieval
literature

Alfons X Mądry

Alfons X Mądry (1252–1284)¹, król Kastylii i Leónu, zapisał się w historii przede wszystkim jako mecenas nauki i kultury, propagator języka narodowego, opiekun toledońskiej szkoły tłumaczy, a także patron i współredaktor monumentalnych kompilacji historycznych, takich jak *Estoria de Espanna* i *Grande e general estoria*, oraz zbiorów praw, wśród których znajduje się będący przedmiotem niniejszego artykułu kodeks *Siete Partidas*. *Siete Partidas*, określane również jako *Libro de las leyes*, to trzeci z kolei zbiór praw promulgowany przez władcę Kastylii, którego ambicją było usystematyzowanie obowiązujących w królestwie regulacji prawnych i zbudowanie w ten sposób poczucia wspólnoty i jedności. Pierwszą taką próbę podjął, ogłaszając *Fuero Real* (1255), kodeks przygotowany dla wspólnot miejskich Kastylii i Estremadury, choć przez nie odrzucony na rzecz wcześniej obowiązujących praw². Kolejną – rozpoczynając prace nad *Espéculo de las Leyes* (1256–1260), które z kolei stało się wzorem dla dużo ambitniejszego projektu, czyli *Siete Partidas*³, najważniejszego zabytku średniowiecznego prawodawstwa cywilnego spisane w języku wernakularnym, to jest w tym przypadku po kastylijsku.

Jeszcze przed koronacją w 1252 roku Alfons objął mecenatem prace tłumaczeniowe prowadzone w Toledo, we wspomnianej wyżej szkole tłumaczy, która *de facto* nie była szkołą, a ośrodkiem naukowym. Powołana do życia w XII wieku przez biskupa Rajmunda de Sauvetat, skupiała uczonych trzech wyznań: chrześcijan, muzułmanów i żydów, pracujących nad przekładami tekstów filozoficznych (na przykład Arystotelesa) i religijnych. Językiem wyjściowym był arabski, docelowym zaś – łacina. W wieku XIII, za czasów Alfonsa, profil szkoły znacznie się zmienił, a najważniejszą innowacją było wysunięcie na pierwszy plan języka kastylijskiego, który do tej pory pełnił funkcję pośrednika między arabskim a łaciną. Rozszerzono też zakres tematyczny przekładanych tekstów o prace z dziedziny nauk przyrodniczych, takich jak astronomia, matematyka czy fizyka. Warto w tym miejscu podkreślić, że trzynastowieczna sztuka przekładu znaczenie różniła się od współczesnej, ponieważ zakładała aktualizację tłumaczonego tekstu, to jest poprawienie go i uzupełnienie o treści interesujące dla odbiorcy docelowego. W ten właśnie sposób powstały *Tablice alfonsyńskie* (hiszp. *Tablas alfonsíes*) będące zmodernizowanym przez toledońskich astronomów króla przekładem tablic Arzachela (al-Zarqalego), muzułmańskiego astronoma żyjącego w XI wieku w Al-Andalus. Tablice zawierały dane potrzebne do obliczania pozycji Księżyca, Słońca oraz planet względem gwiazd stałych i szybko zyskały ogromną popularność w całej

¹ W odniesieniu do władców w nawiasach podaję daty ich panowania.

² Kodeks został odrzucony w 1272 roku, a następnie przywrócony przez wnuka Alfonsa X, Alfonsa XI (1312–1350). Zob. J.F. O’Callaghan, *Alfonso X, the Justinian of His Age: Law and Justice in Thirteenth-Century Castile*, Ithaca 2019, s. 244; J.R. Craddock, *The Legislative Works of Alfonso el Sabio*, w: *Emperor of Culture: Alfonso X the Learned of Castile and His Thirteenth-Century Renaissance*, ed. by R.I. Burns, Philadelphia 1990, s. 184–187.

³ A. Niewiński, *Las Siete Partidas Alfonsa X*, „Roczniki Humanistyczne” 67 (2019), s. 59.

Europie. Dość powiedzieć, że z ich drukowanego wydania z 1492 roku korzystał Mikołaj Kopernik⁴. Podobnej transformacji ulegały również teksty należące do innych dziedzin, na przykład *Księga gier* (hiszp. *Libro de axedrez, dados e tablas*), która w pierwszej części dotyczącej tytułowych szachów, kości i średniowiecznych wariantów tryktraka jest przekładem z arabskiego, uzupełnionym w części drugiej o opisy dodatkowych gier, takich jak wielkie szachy, szachy cztery pory roku, *al-querque*, młynek czy wariant szachów, w których reguły bazowały na obliczeniach astronomicznych⁵. Powstające na zlecenie władcy przekłady zyskiwały ostateczny kształt w królewskim skryptorium, którego prace Alfons X skrupulatnie nadzorował, biorąc czasem udział w redakcji tekstów. Tam też spisywano dzieła oryginalne, jak wspomniane wcześniej kroniki czy skomponowane w języku galisyjsko-portugalskim – w dużej części przez samego władcę – pieśni maryjne zebrane w zbiorze *Cantigas de Santa Maria*.

Po śmierci ojca, Ferdynanda III Świętego, Alfons zasiadł na tronie Kastylii i Leónu, starając się jednocześnie o koronę Świętego Cesarstwa Rzymskiego, do której rościł sobie prawa przez matkę Elżbietę z rodu Hohenstaufów, córkę Filipa Szwabskiego, króla Niemiec w latach 1198–1208. Obejmujące niemal dwadzieścia lat działania doprowadziły w początkowej fazie do elekcji w 1257 roku, jednak Alfons X nie był w stanie utrzymać się u władzy, ponieważ również jego oponent, Ryszard z Kornwalii, koronował się w tym samym roku na cesarza Niemiec. Mimo ogromnych nakładów finansowych poniesionych przez Alfonsa X musiał on ostatecznie zrezygnować z ambitnego marzenia, choć zdecydował się na ten krok dopiero w 1275 roku. Królowi nie udało się również dokończyć dzieła rekonkwisty i wyprzec muzułmanów z Półwyspu Iberyjskiego. Wprawdzie Kastylijczycy zajęli i złupili w 1260 roku Salę, portowe miasto na północnym wybrzeżu Afryki, jednak to pojedyncze zwycięstwo nie przełożyło się na trwałą dominację w konflikcie z islamem. Zwłaszcza że naszydzy władcy emiratu Granady – Muhammad ibn Jusuf ibn Nasr, a później jego syn Muhammad II – formalnie wasale Kastylii – nieustannie starali się uniezależnić od chrześcijańskiego zwierzchnictwa, wywołując konflikty zbrojne na mniejszą skalę i wspierając rebelie. I tak, na przykład, w wyniku działań Muhammada ibn Nasry, który w 1264 roku wywołał bunt mudejarów i muwalladów (muzułmanów żyjących pod chrześcijańskim panowaniem) w Andaluzji i Murcji, Alfons X nie zdołał zorganizować planowanej ekspedycji do Afryki, której celem miało być odcięcie łatwego dostępu do Półwyspu Iberyjskiego marokańskiej dynastii Merynidów⁶. Osłonięta od strony Morza Śródziemnego Andaluzja stała się niebawem łatwą zdobyczą dla merynidzkich najeźdźców. Już

⁴ Na temat łacińskich przekładów *Tablic* należących do księgozbioru Kopernika lub tylko do niego przypisywanych zob. L. Fernández Fernández, *Las tablas astronómicas de Alfonso X El Sabio*, „Anales de Historia del Arte” 15 (2005), s. 38.

⁵ L. Fernández Fernández, *Libro de axedrez, dados e tablas. Ms. T-1-6. Real Biblioteca del Monasterio de El Escorial. Estudio Codicológico*, w: *El Libro del axedrez, dados e tablas de Alfonso X el Sabio*, Valencia 2010, s. 89, 92.

⁶ J.F. O’Callaghan, *Alfonso X, the Justinian...*, s. 5.

bowiem w 1275 roku sprowadzeni na Półwysep przez Nasrydów Merynidzi odnieśli liczne zwycięstwa: pokonali chrześcijan w bitwie pod Ęciją, zajęli i złupili Sewillę i Jaén, i dopiero po dwóch latach w wyniku rozmów pokojowych opuścili Andaluzję⁷.

Walki z Merynidami pośrednio przyczyniły się również do detronizacji Alfonsa X, w 1275 roku w trakcie potyczek zginął bowiem infant i następca tronu Ferdynand de la Cerda, co doprowadziło do późniejszych konfliktów wewnętrznych związanych z przejściem władzy królewskiej. Zgodnie z zapisanym w *Siete Partidas* prawem sukcesji korona należała się synowi zmarłego Ferdynanda, Alfonsowi de la Cerda, jednak zarówno Sancho, młodszy brat Ferdynanda, jak i część szlachty nie uznali promulgacji kodeksu, a tym samym prawomocności jego postanowień. W rezultacie Alfons X został zdetronizowany podczas korteżów w Valladolid w 1282 roku przez własnego syna, Sancha IV Odważnego, przy wsparciu kastyljskiej arystokracji i duchowieństwa. W odpowiedzi król wydziedziczył Sancha i z pomocą dawnych wrogów, to jest Merynidów, rozpoczął zbrojną kampanię w celu odebrania synowi władzy. Jednak 4 kwietnia 1284 roku, kiedy Alfonsowi X udało się odzyskać lojalność większości szlachty, władca zmarł, Sancho zaś, mimo pozbawienia przez ojca praw do tronu, został koronowany w Toledo już 30 kwietnia tego samego roku⁸.

Niemniej jednak panowanie Alfonsa X Mądrego wpisuje się w przemiany i osiągnięcia charakterystyczne dla XIII wieku. Więcej nawet, jak zauważa Robert I. Burns w *Emperor of Culture...*:

Truly great kings filled the age. St. Louis IX created France out of his native northern Francia together with the alien Occitania he took over down to the Mediterranean. Frederick II Hohenstaufen, the Holy Roman Emperor, ruled from a pluriethnic Sicily [...]; his cultural achievements and patronage won for him the sobriquet *Stupor mundi*, “wonder of the world.” James the Conqueror in Aragon and his son Peter the Great (Dante’s hero) built a Mediterranean “empire,” and presided over troubadours and such institutions as the great medical university at Montpellier and the Dominican schools of Arabic from Barcelona to Tunis. [...] None of them, however, can boast the range and depth of achievements of Alfonso the Learned⁹.

Entuzjazm Burnsa mógłby się wydawać przesadzony, gdyby odnosił się jedynie do politycznej działalności króla. Sam autor jednak podkreśla, że to, co czyni z Alfonsa X wybitnego władcę, to jego wkład w rozwój kastyljskiej kultury, a zwłaszcza nauki, która dzięki niemu przyswoiła dorobek intelektualny islamu oraz rzymskiego prawodawstwa, a także zyskała podwaliny narodowej historiografii¹⁰.

⁷ J. Valdeón Baruque, *Alfonso X: la forja de la España moderna*, Madrid 2003, s. 42–45.

⁸ *Ibidem*, s. 217–220; M. González Jiménez, *Alfonso X el Sabio*, Barcelona 2004, s. 295–371.

⁹ R.I. Burns, *Stupor Mundi: Alfonso X of Castile, the Learned*, w: *Emperor of Culture...*, s. 5.

¹⁰ *Ibidem*, s. 6–9.

W odniesieniu do działalności legislacyjnej Alfonsa X należy podkreślić, że stanowiła ona przejaw iberyjskiej wersji idei *translatio imperii*, rozpowszechnionej za sprawą rekonkwisty, która uzasadniała chrześcijańską władzę na Półwyspie Iberyjskim ciągłością wizygockiej tradycji. Około 654 roku, za czasów panowania króla Recceswinta, został promulgowany kodeks prawny *Liber iudiciorum* (znany również pod innymi nazwami, z których najpopularniejszą jest *Lex Visigothorum*). Kodeks jest kompilacją prawa rzymskiego bazującą między innymi na Kodeksie Teodozjańskim i zgodnie z rzymską tradycją – podzielony na księgi, tytuły i prawa. *Liber iudiciorum* obowiązywał w całym okresie trwania królestwa Wizygotów na Półwyspie Iberyjskim, a także później, po jego podbiciu w 711 roku przez muzułmanów, i regulował życie chrześcijańskich poddanych w Al-Andalus. Ponadto, zaadaptowany przez powstające w trakcie rekonkwisty królestwa, funkcjonował obok praw lokalnych, czyli *fueros*, aż w końcu został przetłumaczony na język kastylijski za panowania Ferdynanda III Świętego jako *Fuero Juzgo*. W tym samym czasie konieczność modernizacji wizygockiego prawa i dostosowania go do realiów trzynastowiecznej Hiszpanii zaowocowała próbą stworzenia nowego zbioru, której to inicjatywy podjął się sam Ferdynand, a następnie zlecił ją synowi Alfonsowi X¹¹. Sformułowanie nowej kompilacji prawnej wymagało współpracy wielu grup społecznych. Najważniejszą z nich byli juryści, często wykształceni w Bolonii, którzy na podstawie istniejących już kodeksów mogli stworzyć szkielet zespołu legislacyjnego, poddawanego następnie konsultacjom z arystokracją, duchowieństwem, przedstawicielami wspólnot miejskich i sędziów. Nie dysponujemy co prawda świadectwami dotyczącymi tego, w jaki sposób opracowywano *Espéculo* czy *Siete Partidas*, możemy jednak przypuszczać, że proces wyglądał podobnie jak ten opisany w *Ordenamiento de Zamora* z 1274 roku, w którym mowa właśnie o licznych konsultacjach, również z członkami dworu i *curia regis*¹². Znaczny wpływ na kształt kolejnych promulgowanych przez Alfonsa X kodeksów miały również zbiory królewskich odpowiedzi (udzielanych przez prawników, nie samego władcę) na pytania sędziów dotyczące stosowania obowiązującej legislacji. Ponadto część ogłaszanych przez króla praw powstawała na wyraźne życzenie, przeważnie wspólnot miejskich, które zgłaszały do władcy zapotrzebowanie na rozwiązania legislacyjne. Tego rodzaju prawa promulgowane były podczas kortezów i tam też spisywane, aby przedstawiciele wspólnot mogli je ze sobą zabrać¹³. Trzeba jednak podkreślić, że zarówno wspomniane wyżej odpowiedzi, jak i nadawane przez Alfonsa X *fueros* miały charakter lokalny, to znaczy dotyczyły wyłącznie ograniczonej grupy poddanych i dopiero ich wprowadzenie do kodeksów przekrojowych nadawało im charakter ogólnokrajowy.

¹¹ J.F. O'Callaghan, *Alfonso X, the Justinian...*, s. 9.

¹² *Ibidem*, s. 15–16.

¹³ *Ibidem*, s. 17.

Siete Partidas

Zamysłem stojącym za *Siete Partidas* było właśnie sformułowanie ogólnonarodowego zbioru praw dotyczących wszystkich i każdego z poddanych (zgodnie z rzymską formułą *ius gentium*), dlatego kodeks powstał jako kompilacja prawa rzymskiego, kanonicznego oraz obowiązujących w Kastylii i Leónie *fueros* i praw zwyczajowych. A chociaż sprawia on wrażenie, przynajmniej na pierwszy rzut oka, standardowego zbioru norm prawnych – składa się z siedmiu części (hiszp. *partidas*), z których każda podzielona jest na tytuły (hiszp. *títulos*, w sumie 182), a te z kolei na prawa (hiszp. *leyes*, w sumie 2802) – nie jest kodeksem typowym. Każde z praw zawiera, prócz normy, liczne odniesienia do codziennego życia trzynastowiecznego społeczeństwa, na przykład Prawo XVIII omawiające kolory strojów odpowiednie dla rycerzy czy Prawo XIX, w którym ciekawy czytelnik znajdzie zalecenia dotyczące diety rycerskiej zarówno na czas pokoju, jak i wojny (obydwa Prawa w udostępnionym tu przekładzie). W ten sposób *Siete Partidas* wpisują się bardziej we wzorzec średniowiecznej encyklopedii niż kodeksu prawnego, a współczesnym badaczom dostarczają nie tylko przyjemności z samej lektury, ale przede wszystkim cennych informacji na temat obyczajów i mentalności czasów króla Alfonsa.

Po przejściu w 1284 roku tronu przez syna Alfonsa, Sancha IV, obowiązywanie *Siete Partidas* zostało zawieszane, jednak kodeks promulgował ponownie Alfons XI w 1348 roku. Kompilacja funkcjonowała w obiegu krajowym w rękopiśmiennych odpisach (zachowało się ich aż 115¹⁴), a następnie, wraz z wprowadzeniem na Półwysep Iberyjski druku, w edycjach z Sewilli (1491) z glosami Alonsa Díaza de Montalvo, z Salamanki (1555) z glosami Gregoria Lópeza oraz w wydaniu Real Academia de la Historia z 1807 roku. Największą popularność, przede wszystkim w krajach Ameryki Łacińskiej i na Filipinach (gdzie kodeks również obowiązywał, o czym niżej), uzyskało drugie wydanie, które też uznawane jest za dokładniejsze i wierniejsze oryginałowi. W 1860 roku Najwyższy Sąd Hiszpanii ogłosił jego wyższość nad wydaniem Real Academia i prawomocność edycji Lópeza, jeśli obydwie, wspomniane już publikacje różnią się w jakimś ustępie¹⁵. *Siete Partidas* miały też niebagatelny wpływ na prawodawstwo pozostałych królestw Półwyspu Iberyjskiego, jako że zostały częściowo przetłumaczone na języki portugalski, kataloński oraz galisyjski¹⁶.

Po podbiciu królestw Nowego Świata kodeks stał się obowiązującym prawem również na ziemiach Ameryki Łacińskiej należących do Hiszpanii, gdzie funkcjonował jako jedno ze źródeł prawa do wieku XIX. Uzyskanie niepodległości przez

¹⁴ *Ibidem*, s. 246.

¹⁵ R.I. Burns, *The Partidas: Introduction*, w: *Las Siete Partidas*, transl. by S. Parsons Scott, ed. by R.I. Burns, vol. 1: *The Medieval Church: The World of Clerics and Laymen*, Philadelphia 2001, s. XIII; J.F. O'Callaghan, *Alfonso X and the Partidas*, w: *Las Siete Partidas*, vol. 1, s. XXXIV–XXXV.

¹⁶ Przekład na portugalski Partid I i III zlecił król Dionizy I (1279–1325), na kataloński – Partid I i II – król Korony Aragonii Piotr III (IV) Ceremonialny (1336–1387), zob. J.F. O'Callaghan, *Alfonso X, the Justinian...*, s. 246–247.

państwa Ameryki Środkowej i Południowej w zasadzie nie zmieniło *status quo*. W hierarchii aktów prawnych *Siete Partidas* znajdowały się w pierwszej dziesiątce kodeksów referencyjnych, a wraz z formowaniem się nowego korpusu prawnego na początku XX wieku część praw została zaadaptowana i w unowocześnionej formie funkcjonuje do dzisiaj. W podobny sposób *Siete Partidas* ukształtowały część prawodawstwa w Stanach Zjednoczonych na terenach stanów należących wcześniej do Hiszpanii, czyli Teksasu, Kalifornii i Luizjany¹⁷.

Jak już wspomniałam, *Siete Partidas* stanowią rozbudowaną i uporządkowaną wersję wcześniejszego, niedokończonego zbioru praw¹⁸ zatytułowanego *Espéculo*. Kodeks rozpoczyna podzielony na dwie części wstęp: w pierwszej Alfons X wyjaśnia powód, jakim się kierował, zlecając spisanie *Siete Partidas*, to jest chęć stworzenia „zwierciadła”, w którym przyszli władcy Kastylii mogliby się przeglądać i poprawiać samych siebie i swych poddanych¹⁹. Część druga zawiera rozważania na temat wyższości liczby siedem nad innymi, a ich celem jest uzasadnienie podziału kodeksu na siedem części. Ponadto część ta zaczyna się od słowa *Septenario*, które jak się uważa, miało być oryginalnym tytułem zbioru nadanym przez króla²⁰. Znaczenie siódemki podkreśla także akrostych zbudowany z inicjałów pierwszych wyrazów każdej partidy tworzący imię władcy: *A-L-F-O-N-S-O*²¹. Uporządkowanie tematyczne zbioru odbiega nieco od podziału zastosowanego w *Espéculo* i wygląda następująco:

- Partida I (26 tytułów, 516 praw) omawia źródła prawa, jego rodzaje i cechy, a następnie skupia się na prawie kanonicznym, w tym na organizacji Kościoła, prawach i obowiązkach duchowieństwa oraz takich kwestiach, jak prawo do azylu w miejscach świętych. W tej części znajduje się również rozporządzenie dotyczące zakazu pochówku w obrębie kościoła rycerzy, którzy stracili życie w potyczkach turniejowych.

¹⁷ *Ibidem*, s. 247–249. O’Callaghan podaje kilka interesujących przykładów obowiązywania kodeksu *Siete Partidas* jeszcze w drugiej połowie XX wieku, takich jak *casus* sporu między prywatnymi właścicielami a stanem Teksas o własność fragmentu wybrzeża, rozstrzygniętego postanowieniem sądu w 1995 roku.

¹⁸ Jerry R. Craddock oraz Joseph F. O’Callaghan uważają, że kodeks został ukończony, a powstanie *Siete Partidas* wiązało się z cesarskimi aspiracjami Alfonsa X; zob. J.R. Craddock, *La cronología de las obras legislativas de Alfonso X el Sabio*, „Anuario de historia del derecho español” 51 (1981), s. 373–755, i J.F. O’Callaghan, *Alfonso X, the Justinian...*, s. 10–12.

¹⁹ Por. „et por esta razon fecimos sennaladamente este nuestro libro, por que siempre los reyes de nuestro sennorio caten el asi como en el espejo que vean las sus cosas que han de enmendar et las enmienden, et segunt aquesto que lo fagan los suyos” [z tej przyczyny przygotowaliśmy tę naszą księgę, aby zawsze władcy naszego królestwa przeglądali się w niej jak w zwierciadle i by widzieli, co mają w sobie poprawić, i to poprawili, i wedle tego aby czyni ich poddani], cyt. za: J.F. O’Callaghan, *Alfonso X and the Partidas*, s. XXXVII, przyp. 51.

²⁰ Por. J.R. Craddock, *El Setenario: ultima e inconclusa refundición alfonsina de la primera partida*, „Anuario de historia del derecho español” 56 (1986), s. 441–466, oraz J.F. O’Callaghan, *Alfonso X and the Partidas*, s. XXXVI.

²¹ I. A serucio de Dios; II. La ffe cathólica; III. Fizo Nuestro Sennor Dios; IV. Onras señaladas; V. Nascen entre los omnes; VI. Sesudamente dixeron; VII. Oluidança at atreuimiento. Za: J.F. O’Callaghan, *Alfonso X and the Partidas*, s. XXXVII.

- Partida II (31 tytułów, 359 praw) dotyczy praw i obowiązków władzy świeckiej, to jest cesarzy, królów i arystokracji, oraz kwestii związanych z utrzymaniem zamków, a także sztuką wojenną, w tym wojny lądowej, morskiej, piechoty, rycerstwa, szkolenia wojskowego czy szpiegów. W niej też znajduje się przedstawiony w dalszej części fragment poświęcony stanowi rycerskiemu. Co ciekawe, Partida II w ostatnim z tytułów rozważa również sprawy związane z uniwersytetami, takie jak wynagrodzenie nauczycieli, dostępność księgozbiorów czy wreszcie zdrowie studentów, którzy powinni dbać o oczy, dobrze się odżywiać i przebywać na świeżym powietrzu. Partida II wykorzystuje zawartość drugiej i trzeciej księgi *Espéculo* dotyczącą tych samych kwestii, czyli władzy świeckiej, wojskowości i uniwersytetów.
- Partida III (32 tytuły, 543 prawa) dotyczy władzy sądowniczej oraz czynności procesowych w postępowaniu cywilnym. Również ta część wykorzystuje prawa spisane w *Espéculo*, a mianowicie jego dwie ostatnie księgi.
- Partida IV (27 tytułów, 256 praw) omawia prawa związane z relacjami społecznymi, takie jak relacje między seniorem a wasalem w odniesieniu do prawa feudalnego, a także prawa dotyczące małżeństwa, relacji rodzinnych oraz niewolnictwa.
- Partida V (15 tytułów, 374 prawa) została poświęcona prawu handlowemu, w tym pożyczkom, lichwie i hipotekom, a także kontraktom i umowom zawieranyim między poddanymi króla.
- Partida VI (19 tytułów, 272 prawa) dotyczy prawa dziedziczenia, w tym testamentów i sprawowania opieki prawnej nad sierotami.
- Partida VII (34 tytuły, 363 prawa) zawiera kodeks karny oraz prawa dotyczące innowierców i heretyków; dopuszcza użycie tortur, jeśli nie można w inny sposób uzyskać dowodów popełnienia przestępstwa.

Autorstwo zarówno *Siete Partidas*, jak i pozostałych kodeksów, które wyszły z królewskiego skryptorium, trudno dziś ustalić. Wprawdzie w prologu do *Siete Partidas* Alfons X podkreśla, że zbiór jest jego dziełem: „fecimos sennaladamente este nuestro libro”, niemniej jednak nie należy brać tej deklaracji dosłownie. Królewskim imieniem opatrywano liczne dzieła literackie, historyczne czy naukowe przygotowywane przez należących do alfonsyńskiego dworu intelektualistów. Dlatego należy przyjąć, że również *Siete Partidas* jest rezultatem współpracy w większości anonimowych jurystów, rola Alfonsa X ograniczała się zaś do nadzorowania powstającej kompilacji. Skądinąd wiemy, że władca Kastylii zlecał opracowanie rozwiązań legislacyjnych dotyczących konkretnych problemów znanym z nazwiska prawnikom, stąd przypuszczenie, że mogli oni również pracować nad *Siete Partidas*. Do najczęściej wymienianych osób należą Jacobo de Junta (zwany też de las Leyes), pochodzący z osiadłej w Kastylii włoskiej rodziny Giunta, z którego dzieł zachowały się trzy: *Summa de los nove tienpos de los pleitos* – traktat dotyczący procedur sądowych, będący przekładem *Ordo iudicarius ad summariam notitiam* Petrusa Hispanusa, *Doctrinal que fabla delos juyzios* (zwany też *Doctrinal de pleitos*) – tekst spisany dla syna, Bonajunty, omawiający postępowanie

procesowe²², i w końcu *Flores del derecho*, traktat skomponowany na życzenie króla dla jego nieślubnego syna Alfonsa Fernándeza, regulujący obowiązki sędziów i stron procesu. Duże podobieństwo między *Doctrinal de pleitos* a Partidą III pozwala sądzić, że Jacobo de Junta mógł być głównym autorem przynajmniej tej części kodeksu²³. Kolejnymi współpracownikami Alfonsa X przy tworzeniu *Siete Partidas* mogli być Fernando Martínez, archidiakon Zamory, autor traktatu na temat procedur sądowych *Margarita de los pleitos*, oraz Maestre Roldán, prawdopodobnie również pochodzenia włoskiego, twórca ustawodawstwa regulującego hazard i działanie domów gry, ogłoszonego jako *Ordenamiento de las tafurerías* w 1276 roku²⁴.

Podobnie niejasna i wymagająca szerszych badań jest kwestia źródeł *Siete Partidas*. W dużym uogólnieniu można przyjąć, że prawo kanoniczne stanowi podstawę Partid I i IV, prawo rzymskie zaś – Partid III (która czerpie również z dwóch ksiąg *Espéculo*), V i VI, a częściowo również VII. Partida II zawiera liczne nowe i oryginalne rozwiązania legislacyjne, choć w części powiela prawodawstwo z *Espéculo*, niemniej jednak poddane wyraźnym przekształceniom. Powielone treści znalazły się w Tytule XXI, będącym przedmiotem niniejszego przekładu, Tytule XXIV, dotyczącym wojen morskich, oraz Tytule XXXI, odnoszącym się do uniwersytetów²⁵. W przypadku Tytułu XXI można ponadto wskazać następujące źródła: lombardzki kodeks prawa zwyczajowego *Libri feudorum*²⁶, *De re militari* Wegecjusza, *Etymologie* św. Izydora z Sewilli oraz anonimowy francuski traktat *Ordene de chevalerie* z około 1220 roku. Wskazanie bezpośrednich źródeł jest trudne także z tej przyczyny, że twórcy kodeksu rzadko powołują się na konkretnych autorów lub dzieła, posługują się przeważnie formułą „los sabios antiguos” (dawni mędrzy), która jest tak ogólna, że bez skrupulatnej analizy porównawczej korpusu prawnego znanego w czasach Alfonsa X nie jest szczególnie przydatna.

Stan rycerski w *Siete Partidas*

Reguły dotyczące stanu rycerskiego zostały zawarte w Partidzie II, w Tytule XXI, na który składa się dwadzieścia pięć praw szczegółowo odnoszących się do przywilejów i obowiązków rycerzy. Tytuł rozpoczyna się wprowadzeniem odwołującym się do podziału średniowiecznego społeczeństwa na trzy stany: *oratores*, *laboratores* i *bellatores*, i wyjaśnienia, w jaki sposób wzajemnie się one uzupełniają. Dalej, w Prawie I,

²² J.F. O'Callaghan, *Alfonso X, the Justinian...*, s. 9–10. Por. J. Cerdá Ruiz-Funes, *La Margarita de los pleitos de Fernando Martínez de Zamora*, „Anuario de historia del derecho español” 20 (1950), s. 634–738.

²³ J.F. O'Callaghan, *Alfonso X, the Justinian...*, s. 10. Por. A. Pérez Martín, *Jacobo de las leyes: datos biográficos*, „Glossae” 5–6 (1993–1994), s. 279–331; *idem*, *La obra jurídica de Jacobo de las Leyes: las Flores de Derecho*, „Cahiers d'Études Hispaniques Médiévales” 22 (1998–1999), s. 247–270.

²⁴ J.F. O'Callaghan, *Alfonso X and the Partidas*, s. XXXVII.

²⁵ J.R. Craddock, *The Legislative Works of Alfonso...*, s. 190–191.

²⁶ R. Riaza Martínez Osorio, *Las Partidas y los Libri feudorum*, „Anuario de historia del derecho español” 10 (1933), s. 5–18.

poznajemy etymologie zarówno łacińskiego określenia armii – *militia*, jak i kastylijskiego *caballeros* oznaczającego rycerstwo. W odniesieniu do tej pierwszej *Siete Partidas* czerpie z fałszywego źródłosłowu znajdującego się w rozdziale III Księgi IX *Etymologii* Izydora z Sewilli, który wywodzi łacińskie *miles* (żołnierz) i *militia* od liczebnika *mille* (tysiąc). Mimo niepoprawności Izydoriańskie objaśnienie zyskało powszechną aprobatę i było powtarzane w niemal wszystkich tekstach traktujących o pochodzeniu stanu rycerskiego, na przykład w *Księdze stanu rycerskiego* katalońskiego autora Rajmunda Lulla (1232–1316), w której czytamy:

Z początku, gdy nastąpiła w świecie wzgarda dla sprawiedliwości wywołana niedostatkiem miłosierdzia, trzeba było przywrócić poszanowanie dla sprawiedliwości przez bojaźń. Dlatego podzielono cały lud na tysiące, a z każdego tysiąca wybrany został [do stanu rycerskiego] jeden mąż najmilszy, najmędrszy, najuczciwszy, najsilniejszy i najszlachetniejszego ducha, z największą ogładą i najlepiej wychowany pomiędzy wszystkimi²⁷.

W przeciwieństwie jednak do Lulla, który katalońskie określenie rycerza – *cavaller* – wywodzi od słowa ‘koń’ (kat. *cavall*), jako najszlachetniejszego ze zwierząt, *Siete Partidas* odrzuca tę etymologię, podkreślając, że rycerzy zwie się *caballeros* nie dlatego, że jeżdżą na koniach (hiszp. *caballos*), ale – tu tekst podaje dość mętne objaśnienie – że dosiadając koni, prezentują się dostojniej i są szlachetniejsi od innych żołnierzy. Następnie autor passusu konkluduje, że nazwa *caballero* pochodzi od określenia całego stanu, to jest *caballería*.

Prawo II rozwija etymologię Izydora z Sewilli, argumentując na rzecz unikatowości liczby tysiąc, co zresztą nie jest niczym wyjątkowym w średniowiecznym piśmiennictwie, pełnym rozważań na temat znaczenia liczb – wystarczy przypomnieć wstęp do *Siete Partidas*, w którym obszernie tłumaczy się symbolikę siódemki. Następnie Prawo II parafrazuje dwa rozdziały, szósty i siódmy, z Księgi I *De re militari* Wegecjusza dotyczące wyboru rekruta: do walki należy powoływać ludzi nawykłych do trudów i zabijania, takich jak kowale, rzeźnicy czy myśliwi, jednak powinni oni dysponować takimi przymiotami ducha, które w sytuacji krytycznej powstrzymają ich przed ucieczką z placu boju. Kastylijski kodeks wykorzystuje Wegecuszowskie zalecenie na dwa sposoby, praktyczny i ideologiczny. Z jednej strony nie neguje przydatności w walce przedstawicieli wyżej wymienionych zawodów, z drugiej natomiast dowodzi, że tylko szlachetne pochodzenie jest najpewniejszym gwarantem moralnego postępowania, co jednoznacznie, choć nie wprost ogranicza dostęp do stanu rycerskiego. Wprawdzie szlachetności można „nabyć” również „z mądrości” i „obyczajnych zwyczajów i postępków”, lecz „przeważnie szlachetnymi są ci, którzy nabywają tej cechy z dawności rodu”, ponieważ ciąży na nich odpowiedzialność za zachowanie dobrego imienia całej rodziny. Dlatego, jak to rozważa Prawo III, „umniejszanie” szlachetności rodu przez na przykład związek z osobą niższego stanu

²⁷ R. Lull, *Księga stanu rycerskiego*, przeł. R. Sasor, Kraków 2019, s. 157.

nie tylko hańbi, ale również prowadzi do obniżenia standardów moralnych, ponieważ zgodnie z tradycją antyczną przymioty ducha i ciała wypływają ze stosowanego urodzenia. Wyraźny nacisk *Siete Partidas* na odpowiednie pochodzenie rycerzy jest dowodem na pełne wyodrębnienie się i zamknięcie stanu rycerskiego dla aspirantów z innych klas społecznych, którym pozostaje jedynie rola piechurów i strzelców.

Kolejne prawa, do X włącznie, wyszczególniają cechy dobrego rycerza, który powinien charakteryzować się rozważą, niezłomnością, umiarem i sprawiedliwością (Prawo IV), rozsądkiem, dzięki któremu wie, kogo atakować, a kogo bronić (Prawo V), mądrością pozwalającą na korzystanie z rozumu (Prawo VI), obyczajnością (Prawo VII), przebiegłością i zmyślnością, bowiem dzięki sprytowi często łatwiej pokonać wroga niż siłą (Prawo VIII), lojalnością (Prawo IX) oraz wiedzą praktyczną dotyczącą jakości rynsztunku i koni (Prawo X). Warto podkreślić, że w żadnym miejscu kodeks nie wspomina o wymogu siły czy jakiejś wyjątkowej sprawności fizycznej, prócz ogólnego zaznaczenia, że rycerzami nie mogą być osoby z ułomnościami ciała uniemożliwiającymi walkę. Zatem rycerski ideał *sapientia et fortitudo* w świetle *Siete Partidas* przechyla się w stronę mądrości rozumianej przede wszystkim jako rozważa, umiar i spryt. Podobną ocenę przymiotów rycerskich prezentują pochodząca z około 1200 roku *Pieśń o Cydzie*, w której *sapientia* łączy się z *mesura*²⁸, oraz późniejsza od kastylijskiego kodeksu o dwa wieki katalońska powieść rycerska Joanota Martorella *Tirant Biały* (1460), w której główny bohater chwalony jest za to, że „więcej w nim sprytu niż siły”²⁹. Martorell opiera się tutaj zresztą na rozważaniach Francesca Eiximenisa (ok. 1330–1409), franciszkańskiego erudyty z Girony, i jego traktacie o wojskowości zawartym w *Dotzè del Crestià*, w którym czytamy, że: „w walce żołnierze winni posługiwać się przede wszystkim fortelami, bowiem, jak głosi Pismo, *Melior es sapientia que arma bellica*”³⁰. A to znaczy, że na wojnie więcej warta jest przemyślność niż oręż”³¹.

Prawo IV omawia również symboliczne znaczenie rycerskiego uzbrojenia, zestawiając cztery wspomniane wyżej cnoty z czterema typami oręża, opisanymi jak następuje: „to, które wkładają na siebie i na nogi, to, które przypasują, to, którym się osłaniają, oraz to, którym atakują”. Zestawienie wydaje się nieco redundantne, wszystkie cztery typy da się bowiem zredukować do uzbrojenia ofensywnego (miecz, który jest przypasowywany, oraz pozostała broń) i defensywnego (czyli zbroja oraz tarcza służąca do osłony). Zastosowany podział ma jednak znaczenie symboliczne, podkreślające wagę czterech cnót rycerskich, do których zresztą Prawo IV odwołuje się raz jeszcze, w opisie symboliki miecza. Analogia obejmuje tu już wszystkie wprowadzone wcześniej elementy, czyli cnoty i typy uzbrojenia, a ponadto części składowe miecza zestawione z nimi w następujący sposób: zbroja – rozważa – rękojeść; tarcza – niezłomność – głowica; pas z mieczem – umiar – jelec oraz broń

²⁸ J. Mendyk, *Dwie twarze bohatera. Rodrigo Díaz*, Kraków [w druku].

²⁹ J. Martorell, *Tirant Biały*, przeł. R. Sasor, Kraków 2007, s. 172.

³⁰ „Lepsza jest mądrość niż siła”, Koh 9,16 (przekład Biblii Tysiąclecia, wyd. 4, Poznań 2003).

³¹ F. Eiximenis, *Dotzè del Crestià*, València: Lambert Palmart, 1484, rozdz. 213, k. 91r. (przekład mój – R.S.). Więcej o sprycie na wojnie zob. rozdz. 216.

ofensywna – sprawiedliwość – głownia. Miecz ze względu na swój kształt przypominający najważniejszy symbol chrześcijaństwa, to jest krzyż, stanowił przez całe średniowiecze wdzięczny temat dydaktyki rycerskiej, pozwalający każdemu z autorów na kreatywne rozbudowywanie podstawowej analogii. Dla przykładu: w *Lordene de chevalerie* (ok. 1220) miecz oznacza sprawiedliwość w odniesieniu do biedaków oraz lojalność, z kolei anonimowy *Lancelot do Lac* (ok. 1220–1240) rozróżnia miecz jako całość symbolizujący walkę z wrogami wiary oraz samo ostrze (głownię) – posłuszeństwo ludu względem rycerstwa. W *Livre de chevalerie* Geoffroi de Charny (ok. 1350) i w *Larnès del cavaller* Pere March'a (XIV w.) miecz oznacza jedną z wymienionych w *Siete Partidas* cnót, to jest sprawiedliwość. Często jednak łączy się go ze znaczeniem religijnym jako symbol wspomnianej wyżej walki z wrogami wiary i, przez metonimię, obrony Kościoła w ogóle, jak w *Księdze stanu rycerskiego* Lulla:

Rycerzowi dano miecz, który zrobiony jest na podobieństwo krzyża, i oznacza, że tak, jak Pan nasz Jezus Chrystus zwyciężył na krzyżu śmierć, która stała się naszym udziałem z przyczyny grzechu naszego ojca Adama, tak samo rycerz winien zwyciężać i niszczyć wrogów krzyża mieczem. A ponieważ miecz tnie z każdej strony, a rycerstwo jest po to, by wymierzać sprawiedliwość, a sprawiedliwość jest dawaniem każdemu wedle tego, co mu się w prawie należy, dlatego miecz rycerza oznacza, że rycerz mieczem winien wypełniać posłannictwo stanu rycerskiego i wymierzać sprawiedliwość³².

Najbardziej rozbudowaną symbolikę, również czteroelementową, podaje *L'enseignement des Princes* Roberta de Blois (XIII w.), w której wymienia się te same elementy co w *Siete Partidas*, choć przypisane innym wartościom: głowica oznacza honor rycerski, jelec poświęcenie, głownia walkę z wrogami Kościoła, a miecz jako całość sprawiedliwość.

Prawa od XI do XVI poświęcone są ceremonii pasowania na rycerza. Godność rycerską może nadać tylko osoba należąca już do stanu rycerskiego, mająca powyżej czternastu lat i będąca w pełni władz umysłowych. Z przywileju tego wyłączeni są duchowni oraz kobiety, niezależnie od miejsca w hierarchii społecznej (Prawo XI). Podobne ograniczenia dotyczą również kandydatów na rycerzy: pasowania przyjąć nie mogą biedacy, chyba że wraz z godnością otrzymają wsparcie, choćby w formie porady, pozwalające na utrzymanie standardu życia odpowiedniego do ich nowego stanu; szaleńcy i kalecy, a także ci, którzy przyjmują pasowanie dla żartu (Prawo XII). O ile trzy ostatnie kategorie pozbawionych prawa do wstąpienia do stanu rycerskiego można uznać za w pełni zrozumiałe, o tyle wyjaśnienia wymaga pierwsza z nich. Zanim klasa rycerska uformowała się jako stan i zamknęła, do otrzymania tytułu rycerza wystarczało posiadanie konia i uzbrojenia. W czasach panowania Alfonsa X od rycerza wymagano jednak znacznie więcej, na wezwanie seniora powinien bowiem stawiać się z drużyną, którą sam utrzymywał i w której skład wchodził jego giermek, a często również służba. Tym samym wywiązanie się

³² R. Lull, *Księga...*, s. 193.

z obowiązków wymagało od potencjalnego rycerza odpowiedniego zaplecza finansowego, a rzecz jasna nie każdy takim dysponował.

Prawo XIII, dotyczące przygotowania giermka do ceremonii pasowania na rycerza, wzoruje się w tej kwestii na wspomnianym już francuskim traktacie *Lordene de chevaleri*, w którym rycerz Hue de Tabarie wykląda Saladynowi reguły stanu rycerskiego. Zgodnie z jego słowami przygotowanie do ceremonii zaczyna się od zadbania o ciało: uczesania włosów i brody oraz kąpeli (w. 108–113), ta ostatnia o znaczeniu symbolicznym oczyszczenia z grzechów (w. 115–125). Następnie giermek powinien obeschnąć w łożu (w. 129–130) oznaczającym raj, który go czeka, jeśli nie splami swojego honoru (w. 133), i w końcu się odziać. *Siete Partidas* nie podaje szczegółów stroju, lecz znamy je z *Lordene...*: biała koszula symbolizująca czystość serca (w. 137–146), czerwona suknia wierzchnia w kolorze krwi przelewanej przez rycerza w obronie wiary (w. 147–158), czarne jedwabne nogawice przypominające o śmierci (w. 159–170), pas oznaczający czystość (w. 175–186), ostrogi symbolizujące odwagę (w. 187–201) i w końcu miecz (w. 203–217). *Lordene...* nie wspomina o czuwaniu w kościele ani o specjalnej ceremonii, w trakcie której rycerze przypinają ostrogi i przypasują giermkowi miecz, opisaną w kastylijskim kodeksie (Prawo XIV), ale w obydwu tekstach pojawia się *colée* (lub *paumé*), to jest uderzenie w kark jako znak ostatecznego przyjęcia kandydata do stanu rycerskiego. Prawa XV i XVI odnoszą się do niepraktykowanego nigdzie zwyczaju odpasania miecza, również w trakcie tej samej ceremonii, przez tak zwanych ojców chrzestnych, których rolą jest sprawowanie swego rodzaju opieki nad nowym rycerzem na podstawie relacji podobnej do feudalnej, ponieważ nowo pasowany rycerz jest im winien posłuszeństwo tak jak seniorowi, choć jedynie przez czas ograniczony do trzech lub siedmiu lat. Jak się wydaje, odpasanie miecza postulowane w *Siete Partidas* i nigdy nie stosowane miało na celu wzmocnienie więzi w obrębie struktur społecznych bliskich władcy, to jest przede wszystkim wśród szlachty, a w tym rycerstwa³³. Hierarchiczna relacja rycerz – patron (ojciec chrzestny) – senior oraz relacja horyzontalna rycerz – członkowie stanu rycerskiego (Prawo XIV) odzwierciedlają idealny porządek społeczny, w którym wszyscy jego przedstawiciele powiązani są siecią zobowiązań i przywilejów i, choć pośrednio, wskazują na nadrzędną rolę władcy w całym systemie.

Kolejne cztery prawa, od XVII do XX, opisują rycerskie zwyczaje i odnoszą się do praktyki życia codziennego. Co ciekawe, brak tu instrukcji dotyczących utrzymania sprawności bojowej, zalecenia odnoszą się za to do prezencji i diety. Mimo że *Siete Partidas* odzęgują się od etymologii wywodzącej hiszpańskie określenie rycerza (*caballero*) od konia (*caballo*)³⁴, to nakazują, by należący do stanu

³³ J.D. Rodríguez-Velasco, *Order and Chivalry: Knighthood and Citizenship in Late Medieval Castile*, transl. by E. Rodríguez, Philadelphia 2010, s. 29–30.

³⁴ Hiszpańskie *caballero* wywodzi się z łacińskiego *caballarius*, które z kolei pochodzi od *caballus*, czyli koń. Jednak jak pokazuje cały tekst *Siete Partidas* poświęcony rycerstwu, kodeks kładzie nacisk na uzasadnienie wysokiej pozycji rycerzy w hierarchii społecznej i temu celowi podporządkowuje wywody językoznawcze.

rycerskiego poruszali się wyłącznie konno. W czasie pokoju stosownie odziani, w płaszczu i z przypasanym mieczem, i na pięknych rumakach z przyciętymi grzywami i ogonami, a podczas wojny – w pełnym uzbrojeniu (Prawo XVII). Ponadto w odniesieniu do stroju zwraca się uwagę, że kolory przyjemne dla oka, to jest czerwony, żółty, zielony i fioletowy, sprawiając radość, dodają odwagi i pokrzepiają ducha, dlatego też powinny być noszone przez rycerzy, zwłaszcza gdy są jeszcze młodzi (Prawo XVIII). W tym samym miejscu znajdziemy również interesujący opis płaszcza rycerskiego, który – wbrew popularnym wyobrażeniom – nie posiada kaptura ani nie jest zapinany pod szyją, lecz wiązany na prawym ramieniu w węzeł i w takim kształcie zarezerwowany wyłącznie dla stanu rycerskiego. Dlatego też zarówno sam płaszcz, jak i węzeł posiadają symboliczne znaczenie, odpowiednio: pokorę i posłuszeństwo wobec seniora i dowódców. Ostatnie dwa prawa z tej grupy, XIX i XX, regulują praktyki związane z dietą i trybem życia. Rycerze powinni spożywać posiłki dwa razy dziennie, w czasie pokoju przyrządzane ze składników, które lubią, a w trakcie wojny rano skąpe, a po południu obfitsze, aby się nie przejadać i w razie zranienia szybciej wrócić do zdrowia. Do tego podczas jedzenia powinni słuchać opowieści o wielkich czynach, czy to śpiewanych przez żonglerów *cantares de gesta*, czy odczytywanych z kronik, czy wreszcie opowiadanych przez doświadczonych wojowników. Warto w tym miejscu zauważyć, że wzmianka o pieśniach epickich stanowi jeden z argumentów na potwierdzenie istnienia epiki kastylijskiej, która poza *Pieśnią o Cydzie* i fragmentem pieśni o Roncevaux nie zachowała się do naszych czasów³⁵. A wracając do diety, rycerze pić mogą jedynie rozcieńczone wino albo wodę, a podczas upałów wodę z odrobiną octu, która miała szybko gasić pragnienie i utrzymywać właściwą z perspektywy medycyny humorальной temperaturę ciała. Nie powinni też spać zbyt długo i o ile w czasie pokoju dozwala się im korzystać z miękkiej pościeli, o tyle na wojnie już nie, by nie tracili gotowości bojowej. Anegdotyczna w dużej mierze zawartość wymienionych praw jest charakterystyczna dla całego kodeksu, który, jak wspomniałam wcześniej, ciąży w stronę encyklopedycznego opisu zwyczajów, zastanych i postulowanych, odbiegając często od stylu właściwego formułom prawnym.

Pięć ostatnich praw Tytułu XXI podejmuje kwestie etosu rycerskiego (Prawa XXI i XXII), rycerskich przywilejów (Prawa XXIII i XXIV), ostatnie zaś, XXV, dotyczy wykluczenia ze stanu rycerskiego. Najważniejszym zobowiązaniem chrześcijańskiego wojownika, zarówno w *Siete Partidas*, jak i w innych tekstach dotyczących rycerstwa, jest wspieranie zbrojnym ramieniem Kościoła, nawet jeśli wiąże się to z poświęceniem życia. Podobne oddanie należy się seniorowi, a w następnej kolejności ziemi, z którą rycerz jest związany przez urodzenie i zamieszkanie. Ponadto do rycerskich obowiązków należy dotrzymywanie słowa danego czy to w formie umowy, czy przysięgi, ochrona dam i rycerzy w potrzebie, to jest osób równych stanem, piecza nad

³⁵ Por. R. Sasor, *Zaginiona epika kastylijska*, „Terminus” 20 (2018), z. 3 (48), s. 353–381.

powierzonym mieniem i dbanie o własnego konia, uzbrojenie oraz wygląd, w przekonaniu twórców kodeksu szata bowiem jak najbardziej zdobi człowieka. Przy czym to ostatnie zalecenie odkrywa dość niechlubną kartę trzynastowiecznego rycerstwa, które najwyraźniej nie przywiązywało aż tak wielkiej wagi do wyznaczników swojego stanu, jak by sobie tego życzył władca. Zakazuje ono bowiem zastawiania oręży i wierzchowców, grania o nie w kości i inne gry hazardowe, a nawet ich kradzieży, której najwyraźniej zdesperowani rycerze dopuszczali się na towarzyszach broni również podczas działań wojennych. Nadto idealny rycerz powinien kierować się umiarem nie tylko w działaniach, ale i w słowach, prócz sytuacji, w których wypada mu okazywać pychę i buńczuczność, na przykład w obliczu wroga. W boju dobrze, gdy wspomni swoją przyjaciółkę – tekst posługuje się tu słowem *amiga* oznaczającym kochankę, względnie ukochaną, ale nie żonę – dla dodania sobie odwagi i uniknięcia czynów, za które musiałby się przed nią wstydzić. Na koniec kodeks wymienia jeszcze cztery cnoty, bez omawiania ich w szczegółach, to jest lojalność, gospodarność, spryt i posłuszeństwo. Lojalność i posłuszeństwo należy rozumieć jako powiązane z omawianą już siecią zależności, ponieważ świadczą o jej trwałości. Gospodarność wiąże się z koniecznością posiadania odpowiednich zasobów finansowych, aby sprostać wymaganiom stawianym rycerstwu. Z kolei spryt, o którym również była mowa wcześniej, odnosi się, choć nie jest to oczywiste dla współczesnego czytelnika, do sprawności bojowej.

Obowiązki wynikające z przynależności do stanu rycerskiego są równoważone przez przywileje, które stawiają rycerzy niemal na samym szczycie hierarchii społecznej. Z mocy prawa rycerze zachowują nietykalność osobistą oraz mienia, zwłaszcza koni i uzbrojenia jako narzędzi koniecznych do wykonywania zawodu, w kościele zajmują poczesne miejsca, zaraz za duchownymi, a w procesach sądowych mogą przedstawić obronę już po wydaniu wyroku i nie można ich torturować w celu uzyskania zeznań, nie obowiązują ich też przepisy dotyczące strony formalnej składania oświadczeń, w tym ostatniej woli. Rycerz nie może też zostać skazany na hańbiący rodzaj śmierci, taki jak powieszenie, ćwiartowanie czy włóczenie końmi, może jednak zostać wykluczony ze stanu rycerskiego, a następnie pozbawiony życia. Prześstępstwa, za które karą jest wykluczenie ze stanu rycerskiego, to przede wszystkim utrata konia i zbroi, na przykład w wyniku przegranej w kości lub oddania w formie zapłaty w karczmie czy zamtuzie. Podobnie traktowane są pasowanie kogoś na rycerza dla żartu oraz podjęcie przez rycerza hańbiącej go pracy, czyli paranie się handlem lub rzemiosłem. Ten ostatni punkt po raz kolejny wskazuje na zamknięcie się stanu rycerskiego na inne klasy społeczne niż szlachta. Do przestępstw ciężkich, karanych nie tylko pozbawieniem czci rycerskiej, ale również śmiercią, należą tchórzostwo, działanie na szkodę seniora oraz zdrada. Ceremonia wykluczenia rycerza ze stanu stanowi odwzorowanie ceremonii pasowania, tyle że nie odbywa się w kościele, a ostrogi i miecz – odcinane w kulminacyjnym punkcie rytuału – przypina rycerzowi giermek.

Tekst *Siete Partidas* odnoszący się do stanu rycerskiego był pierwszym tego rodzaju traktatem spisany w języku wernakularnym na Półwyspie Iberyjskim i od

razu stał się inspiracją dla autorów posługujących się nie tylko językiem kastylijskim, ale również katalońskim. Wspominana wielokrotnie w tym artykule *Księga stanu rycerskiego* (1275) Rajmunda Lulla, choć jest dziełem oryginalnym, opierającym się na kombinatorycznym systemie dowodzenia opracowanym przez Katalończyka, zawiera fragmenty wskazujące na wpływy kastylijskiego kodeksu. Istnieje również pochodzący z końca XIV wieku kataloński przekład fragmentów Partidy II, w tym Tytułu XXI, wykonany przez króla Korony Aragonii Piotra III (IV) Ceremonialnego i uzupełniony o wstęp. Przekład nie jest kompletny, urywa się przed samym końcem Tytułu XXI i nie wiemy, czy władca planował kontynuować nad nim prace, czy może raczej połączyć z innym tekstem. Co ciekawe, opracowanie Piotra Ceremonialnego przez długi czas funkcjonowało jako dzieło oryginalne pod tytułem *Obra de mossèn sent Jordi e de Cavalleria* i dopiero po odkryciu przez Siegfrieda Boscha jego faktycznych źródeł zyskało nowy tytuł: *Tractat de cavalleria*³⁶. Z kolei w Królestwie Kastylii pierwszym i najważniejszym autorem odwołującym się do reguł stanu rycerskiego opisanych w Tytule XXI był królewski bratanek, don Juan Manuel (1282–1348), twórca dzieł głównie o charakterze dydaktycznym przeznaczonych dla młodzieży arystokratycznej. O stanie rycerskim pisał w traktacie *Libro del caballero et del escudero*, którego ramy narracyjne kopiuje *Księgę...* Lulla.

Tekst źródłowy

Ogromna liczba zachowanych manuskryptów zawierających tekst *Siete Partidas* w całości lub we fragmentach, w tym w bardzo licznych wariantach, w zasadzie uniemożliwia ustalenie ich dokładnej chronologii oraz zależności między wariantami³⁷. Najważniejsze i jednocześnie jedyne aspirujące do kompletności edycje drukowane tekstu, to jest wymienione wcześniej publikacje z 1491 roku z glosami Alonsa Díaza de Montalvo, z 1555 roku z glosami Gregoria Lópeza i wydanie Real Academia de la Historia z 1807 roku, nie spełniają współczesnych wymagań odnośnie do opracowania wersji krytycznej kolacjonującej obszerny zasób źródeł. Edycje te są dostępne na stronie projektu badawczego³⁸ prowadzonego na Uniwersytecie w Valladolid pod kierownictwem prof. José Manuela Fradejasa, którego celem jest opracowanie współczesnej edycji *Siete Partidas* obejmującej wszystkie zachowane rękopisy i druki. Istnieją jednak nowe opracowania spełniające wspomniane kryteria, ale obejmujące jedynie wybrane fragmenty kodeksu, i taki właśnie tekst stanowi podstawę zaprezentowanego poniżej tłumaczenia. Edycja krytyczna Tytułu XXI Partidy II została przygotowana przez dwóch autorów, Jerrego R. Craddocka, specjalizującego się w historii

³⁶ *Tractats de cavalleria*, a cura de P. Bohigas, Barcelona 1947, s. 28–30.

³⁷ A. García Gallo, *El Libro de las leyes de Alfonso el Sabio. Del Espéculo a las Partidas*, „Anuario de historia del derecho español” 21–22 (1951–1952), s. 380 i nn.

³⁸ Por. <https://7partidas.hypotheses.org/>.

prawa i zasłużonego badacza kompilacji prawnych Alfonsa X Mądrogo, oraz Jesúa Rodrígueza Velasco, znawcę kultury rycerskiej na Półwyspie Iberyjskim, i opublikowana w formie online na stronie University of California, Berkeley³⁹. Edycja mimo braku planowanego komentarza historycznego Rodrígueza Velasco i niedokończony komentarz filologiczny Jerrego R. Craddocka jest najlepszą z obecnie dostępnych, ponieważ zestawia największą liczbę zachowanych źródeł rękopiśmiennych, a także, co wyjątkowo cenne w pracy tłumacza, objaśnienia dotyczące sformułowań nie zawsze jasnych w danym kontekście. Wprowadzony przez badaczy podział na akapity, odtworzony w tłumaczeniu, porządkuje treść Tytułu XXI według tematów i całości znaczeniowych.

Bibliografia

Źródła

- Ayala Manrique J.F., *Tesoro de la Lengua Castellana. En que se añaden muchos vocablos, etimologías y advertencias sobre el que escribió el doctísimo Sebastián de Covarrubias. Empeçose esta obra a 8 de mayo, día de la aparición de S. Miguel, del año de 1693*, Biblioteca Nacional de Madrid 1729, ms. 1324.
- Covarrubias S. de, *Suplemento al Thesoro de la lengua castellana, de D. Sebastián de Covarrubias, compuesto por él mismo*, Biblioteca Nacional de Madrid 1611, ms. 6159.
- Craddock J.R., Rodríguez Velasco J., *Alfonso X, Siete Partidas 2.21 De los caballeros*, University of California, Berkeley 2008, <https://escholarship.org/uc/item/1cg57404>.
- Eiximenis F., *Dotzè del Crestià*, València: Lambert Palmart, 1484.
- Geoffroi de Charny, *The Book of Chivalry of Geoffroi de Charny: Text, Context, and Translation*, ed. by R. Kaeuper, E. Kennedy, Philadelphia 1996.
- Isidore of Seville, *The Ethymologies*, Cambridge 2006.
- Lancelot do Lac*, ed. E. Kennedy, Oxford 1980.
- Lull R., *Księga stanu rycerskiego*, przeł. R. Sasor, Kraków 2019.
- Martorell J., *Tirant Biały*, przeł. R. Sasor, Kraków 2007.
- Lordene de chevalerie*, ed. Roy Temple House, Norman 1919.
- Robert de Blois, *L'Enseignement des Princes*, w: Robert de Blois, *Sämmtliche Werke*, hrsg. von J. Ulrich, Bd. 3, Berlin 1895.
- Las Siete Partidas*, vol. 1–5, transl. by S. Parsons Scott, ed. by R.I. Burns, Philadelphia 2001.
- Tractats de cavalleria*, a cura de P. Bohigas, Barcelona 1947.
- Wegecysz Renatus F.P., *Zarys wojskowości ksiąg cztery*, przeł. A.M. Komornicka, „Meander” (1973), nr 10, s. 400–417.

³⁹ R. Craddock, J. Rodríguez Velasco, *Alfonso X, Siete Partidas 2.21 De los caballeros*, University of California, Berkeley 2008, <https://escholarship.org/uc/item/1cg57404>.

Opracowania

- Burns R.I., *The Partidas: Introduction*, w: *Las Siete Partidas*, transl. by S. Parsons Scott, ed. by R.I. Burns, vol. 1: *The Medieval Church: The World of Clerics and Laymen*, Philadelphia 2001, s. IX–XXIX.
- Burns R.I., *Stupor Mundi: Alfonso X of Castile, the Learned*, w: *Emperor of Culture: Alfonso X the Learned of Castile and His Thirteenth-Century Renaissance*, ed. by R.I. Burns, Philadelphia 1990, s. 1–13.
- Cerdá Ruiz-Funes J., *La Margarita de los pleitos de Fernando Martínez de Zamora*, „Anuario de historia del derecho español” 20 (1950), s. 634–738.
- Craddock J.R., *La cronología de las obras legislativas de Alfonso X el Sabio*, „Anuario de historia del derecho español” 51 (1981), s. 365–418.
- Craddock J.R., *The Legislative Works of Alfonso el Sabio*, w: *Emperor of Culture: Alfonso X the Learned of Castile and His Thirteenth-Century Renaissance*, ed. by R.I. Burns, Philadelphia 1990, s. 182–197.
- Craddock J.R., *El Setenario: última e inconclusa refundición alfonsina de la primera partida*, „Anuario de historia del derecho español” 56 (1986), s. 441–66.
- Diccionario de Autoridades Real Academia Española*, t. 1, Madrid 1726.
- Fernández Fernández L., *Libro de axedrez, dados e tablas. Ms. T-I-6. Real Biblioteca del Monasterio de El Escorial. Estudio Codicológico*, w: *El Libro del axedrez, dados e tablas de Alfonso X el Sabio*, Valencia 2010, s. 69–116.
- Fernández Fernández L., *Las tablas astronómicas de Alfonso X El Sabio*, „Anales de Historia del Arte” 15 (2005), s. 29–50.
- García Gallo A., *El Libro de las leyes de Alfonso el Sabio. Del Espéculo a las Partidas*, „Anuario de historia del derecho español” 21–22 (1951–1952), s. 345–528.
- González Jiménez M., *Alfonso X el Sabio*, Barcelona 2004.
- Le Goff J., *Kultura średniowiecznej Europy*, przeł. H. Szumańska-Grossowa, Warszawa 1995.
- Mendyk J., *Dwie twarze bohatera. Rodrigo Díaz*, Kraków [w druku].
- Niewiński A., *Las Siete Partidas Alfonsa X*, „Roczniki Humanistyczne” 67 (2019), s. 57–78.
- O’Callaghan J.F., *Alfonso X and the Partidas*, w: *Las Siete Partidas*, transl. by S. Parsons Scott, ed. by R.I. Burns, vol. 1: *The Medieval Church: The World of Clerics and Laymen*, Philadelphia 2001, s. XXX–XL.
- O’Callaghan J.F., *Alfonso X, the Justinian of His Age: Law and Justice in Thirteenth-Century Castile*, Ithaca 2019.
- Pastoureau M., *Yellow*, transl. by J. Gladding, Princeton 2019.
- Pérez Martín A., *Jacobo de las leyes: datos biográficos*, „Glossae” 5–6 (1993–1994), s. 279–331.
- Pérez Martín A., *La obra jurídica de Jacobo de las Leyes: las Flores de Derecho*, „Cahiers d’Études Hispaniques Médiévales” 22 (1998–1999), s. 247–270.
- Riaza Martínez Osorio R., *Las Partidas y los Libri feudorum*, „Anuario de historia del derecho español” 10 (1933), s. 5–18.
- Rodríguez-Velasco J.D., *Order and Chivalry: Knighthood and Citizenship in Late Medieval Castile*, transl. by E. Rodríguez, Philadelphia 2010.
- Sasor R., *Zaginiona epika kastylijska*, „Terminus” 20 (2018), z. 3 (48), s. 353–381.
- Valdeón Baroque J., *Alfonso X: la forja de la España moderna*, Madrid 2003.